

КОНТИНУИТЕТ ЗАТИРАЊА СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ХХ ВИЈЕКУ

Ни вијекови турске окупације, процеси исламизације и унијаћења, буне, ратови, миграције и сваковрсни терор нису успјели да униште Србе као већински народ у Босни и Херцеговини, јер су и пред Први свјетски рат Срби православно чинили више од 43% становништва ових покрајина. Али, у ХХ вијеку, два свјетска рата и нарасле планирани геноцид над српским народом који је спровођен у оквиру њих, затим двије планске колонизације, појачане миграције и на крају негативна стопа прираштаја, учинили су да 1991. године Срби православни чине једва нешто више од 31% становништва Босне и Херцеговине, не рачунајући оне који су се изјаснили као Југословени. Ови подаци несумњиво свједоче о томе да је српски народ у Босни и Херцеговини било мета планског уништења током ХХ вијека.

Кључне ријечи: *Срби у Босни и Херцеговини, ХХ вијек, планско заштирање.*

Приликом окупације Босне и Херцеговине 1878. године, Аустро-Угарска је у овим покрајинама, затекла укупно 1.159.015 становника. Од тог броја, највише је било православних Срба (42,8%), затим муслимана (38,7%), па католика (18,1%), док је Јевреја и осталих било свега 0,3%.¹ Дакле, ни вијекови турске окупације, процеси исламизације и унијаћења, буне, ратови, миграције и сваковрсни терор нису успјели да униште Србе као већински народ у Босни и Херцеговини. Пошто је Аустро-Угарска у Босни и Херцеговини затекла скоро 43% српског православног становништва, национално потпуно свјесног и оданог православљу, а које је било разочарано одлукама Берлинског конгреса и изневјерених нада у ослобођење и уједињење са двије слободне српске државе, Србијом и Црном Гором, примарни циљ аустроугарске окупаторске политике у Босни и Херцеговини била је темељита промјена њене етничке слике. Том циљу требало је да послужи енормно досељавање католичког становништва у ове покрајине, уз истовремено исељавање православних и муслимана. У првој фази, одмах иза 1878.

¹ *Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine 1879. godine*, Sarajevo 1880.

године, долази до значајног пресељавања становништва из сусједних области, а затим започиње планско насељавање странаца из разних крајева Монархије и стварање њихових колонија. Рачуна се да је укупно усељено око 30.000 колониста (ЏЕНИЋ 1990: 198), највише сељака из Баварске. Прва њемачка колонија у Босни и Херцеговини била је Windhorst код Бањалуке, а добила је име по шефу њемачке католичке партије. До 1904. године створене су у Босни 24 овакве колоније, а план је био да се с њима премрежи читав простор дуж Дрине. Прва таква колонија у Подрињу била је Franz Josefs-feld код Бијељине (Екмечић 2007: 311–312). Аустро-Угарска окупациона управа није у Босну и Херцеговину усељавала само сељаке, већ и чиновнике, индустријске раднике и друга лица. Према попису становништва из 1910. године у Босни и Херцеговини је било странаца званично 114.591 или 6,04% укупног становништва (РЕЈАНОВИЋ 1955: 41). Међутим, ово ни близу није била стварна цифра, јер је аустроугарска управа потомке ранијих досељеника рачунала као домаће становништво, а имала је и пуно разлога да прикрива стварни број страних усељеника. Због тога неки аутори стварни број страних, већином католичких досељеника у Босну и Херцеговину у периоду аустроугарске окупације, процјењују на преко 200.000 људи. У исто вријеме одвијао се процес појачаног исељавања православног и посебно муслиманског становништва.

Разлози за овакву политику аустроугарске управе у Босни и Херцеговини нису били само економске већ још више политичке природе, а имали су директну везу са римокатоличким идеолозима из XIX вијека, прије свих са Ђезаром Балбом, који је још 1844. године у свом дјелу *Speranze d' Italia* развио теорију да се Русији и православљу мора спријечити продор на топла мора и то јачањем Пруске у Пољској и Аустрије на Балкану (Екмечић 2001: 14). Овакве и сличне римокатоличке пројекције постале су за Хабзбуршку монархију „основа нове спољно-политичке доктрине 1866. године” (Екмечић 2007: 311). Чини се да се управо од тог времена српском народу западно од Дрине оспорава право на живот на том простору. Још је 1872. године тадашњи министар спољних послова, гроф Андраши, преко аустроугарског генералног конзула у Сарајеву, савјетовао турске власти „да уз реку Дрину подижу католичка и муслиманска села како би се прекинуо српски етнички континуитет” (Екмечић 2001: 13). Овакву политику наставио је и Бењамин Калај, који је 1893. године тврдио да српско становништво у Босни и Херцеговини треба прошарати другим елементима (Екмечић 2001: 14). Све што је Калајева

управа у политичком смислу радила у Босни и Херцеговини имало је у основи за циљ гушење српског националног покрета у овим покрајинама и трајно одвајање српског народа западно од ријеке Дрине од матице Србије.² Гушење националног имена и националних институција, покушај стварања „босанске нације”, „босанског језика”, проглашавање средњовјековних стећака остацима „цркве босанске” и тако даље, имало је за циљ да од босанских Срба направи нешто друго од онога што они стварно јесу, то јест, неки други и другачији народ од Срба у Србији и Црној Гори. Када је Калајев план коначно пропао, аустроугарска управа је као најефикасније средство своје владавине на овим просторима употребила расприривање вјерске и националне нетрпељивости међу становништвом Босне и Херцеговине. У том смислу, неријешено аграрно питање и понижавајући однос кмета према земљопосједнику био је најефикасније средство спречавања било какве сарадње православних и муслимана. С друге стране, форсирање тезе да су босанскохерцеговачки католици у ствари Хрвати³ и супротстављање хрватског национализма српском, било је најефикасније средство спречавања сарадње православних и католика, посебно на југословенској основи. Таква политика ефикасно је уродила плодом, што се видјело већ након отварања босанског Сабора 1910. године, који је убрзо постао поприште међусобних свађа српских, хрватских и муслиманских представника. У прво вријеме владала је привидна хармонија, али је вјештом манипулацијом влада успјела да кандидује управо она питања око којих је морало доћи до сукоба. Сарадња Српског и Муслиманског посланичког клуба по питању захтјева за аутономијом Босне и Херцеговине разбијена је на аграрном питању, а језичко питање постало је камен спотицања између Срба и Хрвата у Сабору. Осим тога, Хрватска католичка удруга, кроз уста бискупа Ивана Шарића, изнијела је став да јесте за аутономију Босне и Херцеговине,

² О циљевима и карактеру Калајеве управе у Босни и Херцеговини детаљније погледати: КРАЈАЋИЋ 2000.

³ О проблему спорог прихватања хрватског националног имена од стране католика у Босни и Херцеговини, угледни члан Земаљске владе Адалберт Шек жалио се у свом меморандуму „Босна и Херцеговина и уставне промјене” из 1910. године, гдје каже: „Када се српском сељаку (то јест православном – прим. а.) постави питање шта је, он самосвјесно одговара: Србин, господине, а када се то исто питање постави католичком сељаку, он стидљиво одговара да је католик. Од једног босанског сељака никада нисам чуо да је Хрват. Насупрот томе, босански интелектуалци, занатлије, трговци католичке вјере признају се без изузетка као Хрвати.” Цит. према: ИШЕК 1981: 20.

али само у саставу хрватске државе у оквиру Хабзбуршке монархије и затражила да службени језик интерног пословања Земаљске владе, умјесто њемачког буде хрватски (JUZVAŠIĆ 1999: 76). Иако је ово наишло на општу осуду, ипак је на тај начин јасно стављено до знања шта је суштина римокатоличке политике када су биле у питању Босна и Херцеговина и од овог концепта Римокатоличка црква није одустајала све до уједињења 1918. године. Влада је настојала свим силама да одвоји муслимане од Срба и да их веже за Хрвате, што јој је на крају и успјело, јер је у Сабору створен чврст хрватско-муслимански блок против Срба, изражен у прегласавању приликом доношења појединих закона који су ишли у корист муслимана или Хрвата, а на штету српских националних интереса. Овакво стање највише је одговарало Хрватима који су с једне стране у већини питања имали подршку владе, а са друге стране подршку Муслиманског клуба и на тај начин били у прилици да спроводе своју политику и доминирају Сабором. То је дало за право предсједнику Хрватске народне заједнице др Јози Сунарићу да изјави „Скршили смо Србе!” (JUZVAŠIĆ 1999: 79). Тај тријумф омогућио је и представницима Хрватске народне заједнице да ретерирају у питању „народног јединства” Срба и Хрвата, истичући да због „односа Срба према хрватском државном праву, не може бити говора о јединству Срба и Хрвата” (JUZVAŠIĆ 1999: 80). А припадници Хрватске католичке удруге сада су отишли и корак даље па су тврдили да је аутономија Босне и Херцеговине „у протусловљу са хрватским државним правом”, а имали су и довољно дрскости да Србима поруче да „ако смо браћа [...] да заједнички порадимо око уједињења хрватских земаља” (JUZVAŠIĆ 1999: 80). Наравно да су иза свега овога стајали прсти Ватикана, чији је специјални изасланик 1912. године ујединио Хрватску народну заједницу и Хрватску католичку удругу у једно политичко тијело. До формалног потписивања хрватско-муслиманског пакта дошло је 31. марта 1911. године и то пристајањем муслимана да аутономију Босне и Херцеговине виде у оквиру хрватских државно-правних тежњи, а хрватска страна се обавезала да ће гласати за закон о аграрним односима који је одговарао муслиманским велепосједницима уз клаузулу да ће муслиманска страна радити да се кметови католичке и муслиманске вјере што прије и што повољније откупе (JUZVAŠIĆ 1999: 80). Оваква аустроугарска политика морала је, нажалост, у Босни и Херцеговини веома брзо дати крваве плодове.

Рат који је Аустро-Угарска повела 1914. године, није био само рат против Краљевине Србије, већ и против српског народа у цјелини. Већ

28. јуна, дакле на дан атентата, у Сарајеву су почеле демонстрације уперене против Срба. Сутрадан је ово погромашко дивљање градског олоша из редова Хрвата и муслимана, предвођених франковцима, настављено још јаче у Сарајеву, али и у осталим мјестима у Босни и Херцеговини, јер су у току ноћи војни и клерикални кругови у Сарајеву, предвођени надбискупом Штадлером, припремили сутрашње демонстрације. Нападана је и уништavana имовина, не само имућних Срба, већ и сиромашних српских породица. Органи власти нису ништа значајније учинили да спријече дивљање разуларене руље, већ су их и подстицали. Исто се дешавало и у другим градовима Босне и Херцеговине гдје су муслимани и Хрвати чинили већину становништва. Сличне сцене поновиле су се и мјесец дана касније, 28. јула, када је Аустроугарска објавила рат Србији. У Мостару је, на примјер, демолирана и православна црква као и палата митрополита Петра Зимоњића.⁴ Али, то је био тек почетак страдања Срба у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату. Већ у јулу и августу 1914. године, аустроугарске власти су донијеле читав низ закона, прописа, уредби и наредби по којима се земља прилагођавала новом, ратном стању. У основи, сви ти акти су били уперени против Срба. Тако су затворене српске школе, забрањена ћирилица, укинута сва српска друштва, забрањена српска застава, укинута крсна слава, забрањено је чак и ношење српске шајкаче, итд. Али, најпогубније су свакако биле наредбе о оснивању пријекних ратних судова по свим гарнизонима и већим војним јединицама, затим наредба о узимању талаца који су својим животима морали да гарантују унутрашњи мир и сигурност стратешких објеката, наредба о искључењу из подаништва свих оних који се без одобрења налазе ван земље, а политички су сумњиви, те о конфискацији њихове имовине и прогону њихових породица, итд. Још прије почетка ратних операција, почела су хапшења угледнијих Срба. На удару су биле соколске старјешине, свештеници, учитељи, трговци и остали угледнији људи, који ће касније служити као таоци и бити безобзирно понижавани, мучени и убијани. Није било мјеста у Босни и Херцеговини гдје аустроугарске власти нису узимале таоце. Само из Мостара је узето преко 100 талаца. Аустроугарски пријекни војни судови били су посебно немилосрдни. На смрт вјешањем судило се из најбаналнијих, а често и без икаквих разлога. Докази се нису ни тражили нити су били потребни, а пре-

⁴ Архив Босне и Херцеговине (даље АБиХ), Земаљска влада у Сарајеву (даље: ЗВС₂), през. бр. 2060/1919.

суде су најчешће изрицане по нечијој, најчешће лажној дојави. У тој психози страха, денунцирање је постало редовна појава и многи су невини страдали због тога што су се неком комшији раније замјерили. Вјешања су била групна, на јавним мјестима, трговима, пред црквом, школом и слично. Први на удару су били угледнији људи из народа, а све с циљем да се народ обезглави и застраши. Из истих разлога, најчешће су страдали православни свештеници. Од укупно 343 парохијска свештеника, колико их је тада укупно било, последице атентата 1914, седморица су стријељана, 56 је оптужено или осуђено, 156 је отпремљено у логоре или узето у таоце, што значи да је више од 65% православних свештеника у БиХ, изгубило слободу. Тортура над њима настављена је и у току рата, па је тако ријетко који српски свештеник остао на слободи (Микић 2011: 236).

Чим је аустроугарска влада упутила ултиматум Србији, започело је у Босни и Херцеговини масовно хапшење и интернирање људи. Посебно су се нашли на удару источна Херцеговина и источна Босна. Осим што је био наслоњен на црногорску и србијанску границу, и самим тим се нашао у зони ратних дејстава, овај простор био је већином насељен српским живљем који је имао изражену националну свијест, немиран дух, а у Херцеговини и дугу устаничку традицију. Аустроугарске власти су муњевитом брзином извршиле мобилизацију да би тако предуприједиле било какав покушај отпора или побуне. Убрзо након тога, када су започеле војне операције, хапшења и интернирања становништва у злогласне логоре широм Монархије, постали су свакодневица српског становништва у Босни и Херцеговини. Најпознатији аустроугарски логори за Србе били су: Арад, Коморан, Шопроњек, Нежидер, Кечкемет, Туроњ и други широм Монархије, а у Босни: Добој, Жегар код Бихаћа и многи мањи логори. Тако је прве концентрационе логоре на тлу Европе формирала Аустро-Угарска 1914. године за Србе, чак и за жене и дјецу. Према непотпуним подацима из 1918-19. године у логору у Араду било је 3323 особе из Босне и Херцеговине, осим Сарајева за које нису достављени подаци (Слилепчевић 1929: 226), а В. Ђоровић наводи податак о 5500 сужњева од којих је скоро половина помрла у логору (1989: 74). Први транспорт од око 600 Срба: људи, жена и дјеце, већином српских породица претходно експатрираних из Босне и Херцеговине, а које су похватане последице Макензенове офанзиве на Србију и Црну Гору и нешто србијанских војника, отпремљено је у логор у Добоју 27. децембра 1915. године. До краја рата, само кроз овај логор прошло је преко 45.000

људи, жена и дјеце из Босне и Херцеговине и Србије. Живећи у нељудским условима, интернирано становништво је масовно умирало изложено сваковрсним тортурама, тешким физичким пословима, глади, невремену и заразним болестима. Према подацима које износи Владимир Ђоровић, само у току једног мјесеца, априла 1916. године, у добојском логору умрло је 643 дјеце (1989: 133), а према забиљешкама свештеника Славка Трнинића у току 1916. и 1917. године у овом логору сахрањено је преко 1000 дјеце испод десет година старости (Слијепчевић 1929: 226).

Да би што боље очистиле погранични појас од српског живља, аустроугарске власти су један дио становништва депортовале у унутрашњост, а један дио протјерале. По наредби Земаљске владе од 7. октобра 1914. године искључени су из поданства и конфискована је имовина онима који се без дозволе босанске владе налазе у иностранству, а ако су под сумњом да раде против Монархије. Породице тих људи протјериване су преко границе без игде ичега. „Само у требињском крају протерано је становништво из 952 дома, опљачкано 619 кућа, попаљено 400, а у затворе и логоре отерано преко 5000 лица” (Пиљевић 1998: 56). Перо Слијепчевић је израчунао да су за само мјесец дана аустроугарске власти протјерале из Босне и Херцеговине 5260 српских породица и конфисковале им имовину (2013: 22–23).

Да би у потпуности обезглавили и национално дезоријентисали српски народ у Босни и Херцеговини, Аустро-Угари су схватили да му, прије свега, морају уништити интелигенцију. Први на удару нашао се национално свјесни дио интелигенције на чијем раду су почивала културно-просвјетна, спортска и омладинска удружења као носиоци просвјетног, културног и друштвеног уздицања народа и борбе против свеопште заосталости и сиромаштва. Први су, наравно, били политички експонирани Срби, а посебно припадници средње националне генерације и омладинци. Већ првих дана рата ухапшени су сви они који су на било који начин били политички и национално ангажовани, па чак и муслимани који су се у националном погледу осјећали као Срби. У прво вријеме они су служили као таоци, да би затим неким било суђено на велеиздајничким процесима, а неки су одведени у злогласне логоре. Свој живот у злогласном логору у Араду завршио је и идеолог „Народове” групе Ристо Радловић. У Арадском логору умро је и Авдо Сумбул, секретар „Гајрета” и један од истакнутих Срба муслимана. Међутим, српска елита из Босне и Херцеговине највише је десеткована серијом велеиздајничких процеса. Најпознатији је био бањалучки велеиздајнички процес против 156 нају-

гледнијих Срба из Босне и Херцеговине. Процес је трајао од новембра 1915. до априла 1916. године, а на њему је суђено седморици чланова Сабора, 24 професора и учитеља, 21 свештенику, осморици студената, а остали су били трговци, чиновници, студенти и угледни сељаци. Оптужница их је теретила за сарадњу са Народном одбраном чији је циљ био уједињење Босне и Херцеговине са Србијом. Као коловође су оптужени Васиљ Грђић и Саво Љубибратић, а као чланови или повјереници Народне одбране у БиХ, још 121 оптуженик. Као доказни материјал за оптужницу, послужио је, између осталог, и дневник мајора Косте Тодоровића, као и остала његова архива заробљена у Србији 1914. године. Чак 16 оптужених, на челу са Васиљом Грђићем било је осуђено на смрт, 81 на робију, а 51 оптуженик је био ослобођен (Микић 2011: 310). Осим овог процеса одржана је и читава серија других велеиздајничких процеса, укупно 17, на којима је суђено различитим генерацијама и различитим социјалним структурама српског народа у Босни и Херцеговини.⁵ Ови процеси, осим практичног обезглављивања српског националног покрета, имали су и своју политичку позадину, али и практични циљ, да се за избијање рата оптуже српске националне организације из Босне и Херцеговине, а преко њих, доказујући директну везу са Србијом, да се за избијање рата оптужи Србија.⁶ Становништво Босне и Херцеговине масовно је током рата страдало и од глади. Према процјенама, укупни губици Босне и Херцеговине у Првом свјетском рату износили су око 320.000 становника, а од тога на Србе православне отпада око 200.000 (РЕЈАНОВИЋ 1955: 54). Стварањем прве заједничке државе Јужних Словена 1918. године, чинило се да је српско национално питање на Балкану било коначно ријешено и да српски народ у новој држави може кренути путем нормалног развоја и просперитета.

Одмах након завршетка рата власти нове државе предузеле су кораке за рјешавање аграрних односа у оним крајевима земље гдје су наслијеђени феудални односи из ранијег периода, као што је био случај са Босном и Херцеговином. Спровођење аграрне реформе започело је на основу *Преходних одредаба за припрему аграрне реформе*, које су донесене 27. фебруара 1919. године, а њима је, између осталог, била предвиђена експропријација свих великих земљишних посједа и давање земље

⁵ О велеиздајничким процесима Србима у Босни и Херцеговини у току Првог свјетског рата опширније погледати: АБиХ, ЗМФ, 226/15, 460/15; VELEIZDAJNICKI PROCES 1987; Екмечић и др. 1996; Микић 2011.

⁶ О политичким намјенама велеиздајничких процеса в. Екмечић 1987.

оним држављанима који је уопште не посједују, или је не посједују у довољној мјери, а приоритет при подјели земље требало је да имају инвалиди, удовице ратника и ратна сирочад, те војници и добровољци који су се борили за ослобођење и уједињење. На тај начин дата је правна основа за отпочињање планске колонизације становништва из пасивних крајева, прије свега Босне и Херцеговине, Црне Горе, Лике, Баније и Кордуна у плодније равничарске крајеве Косова и Метохије, Славоније и Војводине. Осим економских и социјалних, ова колонизација је имала и своје националне и политичке мотиве. Прије свега, требало је збринуту сиромашно и ратом погођено становништво пасивних крајева, искористити велике неискоришћене површине обрадиве земље, а затим и ојачати српски национални елемент у оним крајевима гдје је он вијековним прогонима, сеобама и исламизацијом био јако ослабљен, као што је, на примјер, био случај на Косову и Метохији. С друге стране, није се превише водило рачуна о томе да ће на овај начин бити додатно ослабљена српска етничка база на просторима западно од ријеке Дрине, одакле је долазио највећи број колониста. Тако је велики број колониста из пасивних крајева Босне и Херцеговине, посебно из Херцеговине насељен на Косову и Метохији. Тачан број тих досељеника није могуће прецизно одредити, али се са великом дозом сигурности може устврдити да је „у завршници колонизације на Косову и Метохији било 1500 породица из Босне и Херцеговине, с близу 8000 лица” (Бошковић 1990: 423). У исто вријеме у Војводину је усељено 23.225 породица Срба, од чега су највећи број (17.661) биле породице добровољаца. Велики број ових породица биле су из Босне и Херцеговине (Гађешић 1990: 116). Такође, у периоду 1919-1941. године у Славонију је досељено 5.190 породица, од чега је било 3.402 породице добровољаца (Гађешић 1990: 117). На овај начин додатно је смањена српска етничка база у Босни и Херцеговини, али то још увијек није представљало велики проблем, јер је наталитет српског народа у овим областима био на завидно високом нивоу.

Други свјетски рат донио је српском народу у Босни и Херцеговини до тада незапамћена страдања. Убрзо пошто је 10. априла 1941. године Славко Кватерник у име поглавника Анте Павелића прогласио стварање Независне Државе Хрватске, започело је масовно и брутално уништавање српског народа на простору те монструозне клеро-фашистичке творевине, која је настала симбиозом усташког покрета и хрватског католичког клера. Према мишљењу академика Милорада Екмечића: „Независна Држава Хрватска створена је по стратешким начелима католичке

идеологије у раздобљу између окупације 1878. и избијања рата 1941.” (2001: 12) јер „силе Осовине нису створиле хрватску државу 1941. него Католичка црква преко њих. По свом правном облику то је била католичка диктатура, а не иста онаква каква је постојала у двије водеће фашистичке земље Европе тога времена. Политички циљеви те државе нису извирали из природе етничких тежњи хрватске нације, него из интереса универзалне Католичке цркве да на Лиму и Дрини стабилизује своје границе” (2001: 10–11). Али, умалити границе хрватске државе и католичанства на Дрини могло се само ако би се простор од Јадранског мора до Дрине очистио првенствено од православних Срба, те Јевреја и Рома, а муслимани прогласили за „двиеће хрватског народа”. Тај геноцидни план требало је остварити на два начина, физичким и духовним геноцидом, због чега је одмах након успостављања НДХ донесен читав низ расних закона по којима су Срби, Јевреји и Роми фактички стављени ван закона, до те мјере да их је свако, на сваком мјесту и у свако вријеме могао малтретирати, пљачкати, злостављати и убијати потпуно некажњено. Као и аустроугарске власти 1914. године, и хрватске власти су 1941. године највише зазирале од могућих реакција српског становништва тамо гдје су они живјели у компактнијим масама, а посебно дуж границе са Србијом и Црном Гором. Већ у мају мјесецу 1941. године улиједила су прва хапшења и убиства Срба, а убрзо потом и први масовни злочини геноцида. Као и 1914. године, први на удару су се нашли угледни домаћини, свештеници, припадници „Сокола”, учитељи, а затим и сви мушкарци од 16 до 60 година, да би убрзо то прерасло у потпуно и неселективно сатирање српског народа у Босни и Херцеговини, од новорођенчади до непокретних старца. Оно што карактерише геноцид над Србима у Босни и Херцеговини, у Другом свјетском рату, јесте до тада невиђена бруталност са којом је уништавано све што је српско, од новорођенчета до старца, и пристајање муслимана Босне и Херцеговине уз хрватски усташки режим. У оним дијеловима Босне и Херцеговине гдје није било никако или је било врло мало хрватског становништва, као у подручју Подриња и Источне Херцеговине, најмасовније злочине су починиле јединице муслиманске милиције, формиране од домаћег становништва. Људи су највише убијани хладним оружјем, касапљени, бацани живи или полумртви по крашким јамама, а све то систематски и са планом. У обиљу жалосних примјера, могуће је издвојити само неке, као на примјер српско село Пребиловце код Чапљине које је постало

симбол страдања дјете и нејачи од усташког ножа у Херцеговини.⁷ Или, на примјер, село Придворицу у гатачаком срезу, чије су становнике усташе муслимани из Борча за један дан брутално побили.⁸ Или, на примјер, најстрашније губилиште Срба из источне Босне, првих мјесци хрватске власти, било је у задружном магацину у Дрињачи. Када су уста-

⁷ Рано ујутро 4. августа 1941. године хрватске усташе су нападе село Пребиловце из три правца, али су у селу затекли углавном жене, дјецу и старце, јер одрасли мушкарци у страху од усташа нису ноћивали код својих кућа. Чим су ушле у село, усташе су започеле своје крваве оргије над немоћним становништвом. О томе се у материјалима Земаљске комисије за утврђивање злочина дословно каже „Одмах по уласку у село усташе су отпочеле са претресањем кућа, споредних зграда, прикупљањем становништва, силовањем жена и дјевојака и пљачком ствари. Становнике центра села прикупили су и дотјерали код зграде основне школе. Тамо почињу оргије садизма и бестијалности над незаштићеним женама и дјевојкама, а нарочито над дјевојчицама од 12-15 година. Учитељицу Стану Арнаут многе су усташе редом силовале, а затим је заклали и негдје око школе закопали. Жену Богдана Медана усташе су затекле управо при порођају, бајонетом јој распориле трбух, извукле дјете, замотале га у крпу и поново вратиле у распорену жену. Усташе су из кућа износиле постељне ствари, простирале их испред кућа и тамо на њима јавно вршили силовање. Најгоре сцене одиграле су се у самој основној школи, све су млађе жене, дјевојке и дјевојчице биле силоване и то пред њиховом дјецом и мајкама, које су морале при томе држати своје кћери које су се браниле од усташа... Свједокиња Мара Булут једина је жена која се спасила и жива изашла из школе у Пребиловцима. Она је свједок ужасних сцена, видјела је како су усташе вадиле ситну дјецу из кољевка за ноге и ударали их главом од зид. На тај начин убијена су сва ситна дјеца а било је око 50 кољевки у школи.” (Мастиловић, Мастиловић 2011, документ бр. 62: 325). Прикупљену пребиловачку нејач, која није била побијена одмах у селу, око 500 до 600 стараца, жена и дјеце усташе су одвеле на жељезничку станицу у Чапљини и потрпали их у неколико теретних вагона без хране и воде. Исте ноћи превезли су их до жељезничке станице „Шурманци”, а ујутро 6. августа, почели су да их одводе до оближње јаме „Шурманци” гдје су их на најсвирепији начин побили или живе побацали у јаму. Невине пребиловачке жртве, бачене у амбис шурманачке јаме, падале су уз један вертикални и један коси зид око 130 метара до прве подземне просторије.

⁸ На сам освит Божића 1942. године, групе муслиманских усташа су, по раније прецизно разрађеном плану, почели да упадају по српским кућама и да одрасле мушкарце вежу и одводе на једно брдо гдје су их „уз исламски ритуал, стравично мучили, а потом поклали као браве” (Скоко 2006: 154). Послије тога је преостало српско становништво села Придворице, већином старци, жене и дјеца, сакупљено и, послије садистичког мучења и силовања, живо спаљено у двије штале. Од укупно 168 српских жртава из села Придворице, евидентирано је свега њих 138, а од тога 54 дјеце од 3 до 17 година старости (Скоко 2006: 157–161).

ници ушли 14. августа 1941. године у Дрињачу затекли су страشان призор, о коме командант устаника Перо Ђукановић, свједочи на следећи начин: „Цијела просторија, па и плафон, била је испрскана људском крвљу. Украј магацина налази се једно овеће отворено растово буре, у коме се затекло око 150 литара људске крви. Жртве су биле затваране у већа одјељења на магацинском задружном тавану. Отале су биле извођене у посебну празну просторију и скидане до гола, свођене су низа стенице те клате над буретом крви. Целати су над појединцима искаљивали посебан звјерски ђеиф. Тако су неким сјечене руке, ноге и други дијелови тијела, ваљда да допуне буре, јер су се већ пјани изговарали да пошаљу поклон Анти Павелићу, поглавнику, у Загреб” (Записи 1994: 66). Поред магацина, устаници су затекли и масовну гробницу са преко 100 лешева. Овакви и слични примјери могу се у недоглед набрајати широм Босне и Херцеговине те трагичне 1941. године, али и касније и свугдје, као по правилу, са садистичком бруталношћу. Тако се, на примјер, у материјалима Земаљске комисије Босне и Херцеговине за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, наводи да су само у срезу Сребреница 1941-1945. године усташе убиле 1076 одраслих људи, 546 жена, 210 старца и 430 дјеце, што укупно износи 2262 жртве.⁹ Осим ријетких изузетака све жртве усташког терора били су Срби православни. Највише њих убијено је из ватреног оружја – 1129, објешено је 9, заклано ножем 663, измрцварено разним методама мучења 348, умрло касније од последица мучења 95, убијено у логорима 18.¹⁰ Иначе, српско становништво Подриња и источне Босне највише је страдало у току офанзиве злогласне Црне легије Јуре Францетића на овај простор, у прољеће 1942. године, када је више хиљада Срба, највише нејачи, побијено на обалама Дрине од Вишеграда до Зворника, покушавајући да пређе Дрину и нађе спас у Србији. Српско становништво западне и централне Босне, осим масовних покоља као што су, на примјер, била она у Дракулићу, Шарговцу и Мотикама код Бањалуке, највише је страдало у хрватским концентрационим логорима, посебно у логору Јасеновац. По угледу на своје нацистичке узор, усташе су, одмах по успостављању НДХ, почеле да формирају и концентрационе логоре за Србе, Јевреје, Роме и антифашисте из реда других народа. Никада неће бити утврђен тачан број жртава хрватских логора смрти. Према подацима Земљаске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача само у

⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, документ није нумерисан.

¹⁰ Исто.

логору Јасеновац је убијено између 500 и 600 хиљада људи, жена и дјеце, највише Срба, затим Јевреја и Рома, као и један број осталих антифашиста. Према налазима Милана Булајића у Босни и Херцеговини је утврђено 1014 стратишта усташких злочина геноцида, али ни тај број није коначан (BULALIĆ 1988: 745).

У циљу стварања етнички чисте државе Хрвата, усташе су планирале једни трећину Срба побити, једну трећину протјерати у Србију, а једну трећину покатоличити. Плански прогон Срба са простора НДХ почео је већ у јуну 1941. године, а био је уско везан са њемачким прогоном Словенаца у Србију и НДХ. Наиме, било је планирано да се 260.000 Словенаца протјера и насели у НДХ, а да се истовремено 260.000 Срба протјера у Србију и Црну Гору (BULATOVIĆ 1990: 284). Осим тога, један дио српског становништва из НДХ бјежао је на различите начине испред усташког терора у Србију и Црну Гору, или чак у италијанску окупациону зону, гдје су, да апсурд буде већи, од Италијана често добијали уточиште и заштиту од својих првих комшија, хрватских и муслиманских усташа. Број протјераних и избјеглих Срба из НДХ се различито процјењује, а што се тиче Босне и Херцеговине тај број се, према процјенама, креће око 137.000 (ANTONIĆ 1973: 73). У исто вријеме, а све у циљу стварања етнички чисте државе Хрвата, из Србије се у НДХ плански и организовано уселило 11.800 лица, док је усташка влада сматрала да се неорганизовано из Србије, Македоније, Војводине, Далмације и Њемачке вратио неупоредиво већи број (BANDŽOVIĆ 1990: 249). У току рата доселио се у Босну и Херцеговину и један број муслимана из Црне Горе и Новопазарског санцака, највише због страха од четничких одмазди, а неки аутори сматрају да су управо тада муслимани из Санцака „трасирали свој пут ка Сарајеву, којим ће се наставити њихова миграција и послјије ослобођења” (HAMOVIĆ 1990: 267).

Међутим, та појава датира из још ранијег периода, тачније из прве године Првог свјетског рата, када је муслиманско становништво из Новопазарског санцака, које се борило на страни аустроугарске војске приликом њене офанзиве, масовно бјежало у Босну и Херцеговину приликом офанзиве српске и црногорске војске на те просторе. У почетку је Потјорек био против досељавања муслимана из Новопазарског санцака у Босну и Херцеговину, али је убрзо у томе увидио могућност „дефинитивног рјешавања српског питања” у Босни и Херцеговини и то насељавањем ових, аустроугарској окупационој управи лојалних, избјеглица на имања протјераних српских породица из Подриња.

Срамна улога једног дијела хрватског римокатоличког клера у Другом свјетском рату, осим тога што су били директни подстрекачи, па чак и извршиоци масовних злочина над српским цивилним становништвом, огледа се и у насилном покатоличавању православног живља, посебно мале дјеце чије су родитеље претходно побили. Није познат број православне дјеце и жена у Босни и Херцеговини који су на овај начин преведени на католичанство, али је познато да многим од њих чак ни то није била сигурна заштита од усташког ножа. Можда је срамну улогу хрватског римокатоличког клира¹¹ над српским народом у НДХ најједноставније и најкраће описао један Хрват, др Првислав Гризогоно, у писму Алојзију Степинцу, од 8. фебруара 1942. године, гдје између осталог каже: „И док се земља још пушила од крви невиних мученика, док су јецаји још разарали груди преживјелих несрећника, свећеници, фратри и часне сестре носили су у једној руци усташки бодеж, а у другој молитвеник и круницу” (MASTILOVIĆ, MASTILOVIĆ 2011: 73).

Осим постројби Независне Државе Хрватске, бројне злочине над српским народом у Босни и Херцеговини починиле су и јединице њемачког Рајха, у својим бројним казним експедицијама. Посебно су се по свирепости истицале њихове злогласне јединице попут 7. СС „Принц Еуген” дивизије, 718. пјешадијске дивизије (касније названа 118. ловачка дивизија), али и њемачке јединице које су биле састављене од Хрвата и муслимана као 369. „Вражија” дивизија и 13. СС „Ханцар” дивизија. Поред свега тога, у току Другог свјетског рата на простору Југославије, а посебно на простору Босне и Херцеговине вођен је беспопштедни грађански рат између два идеолошки супротстављена покрета отпора, равнорског и комунистичког. Најжешћи обрачуни у том рату, који су водили Срби против Срба, вођени су управо на простору Босне и Херцеговине.

Демографска катастрофа која је задесила српски народ у Босни и Херцеговини у току Другог свјетског рата могла се јасно видјети на првом послјератном попису становништва из 1948. године. Наиме, према том попису, Срба православних у Босни и Херцеговини је те године било укупно 1.067.728 или 41,62% укупног становништва.¹² Ако то упореди-

¹¹ О улози римокатоличке цркве и хрватског римокатоличког клера у геноциду над Србима у НДХ в. Новак 1986.

¹² Овдје треба имати у виду да се овај број односи само на православне Србе у Босни и Херцеговини, јер се 68.388 становника Босне и Херцеговине других вјероисповијести изјаснило као Срби.

мо са подацима из 1931. године када је Срба православних у Босни и Херцеговини било 1.028.139 или 44,25% укупног становништва БиХ, онда нам постаје јасно да се број Срба у овим покрајинама за 17 година повећао само за непуних 30.000. А колики је то демографски губитак био, можемо схватити једино ако то упоредимо са периодом од 1921. до 1931. године када се број Срба у БиХ само за тих десет година повећао за скоро 200.000. У периоду 1931-1948. године у Босни и Херцеговини се највише повећао број муслимана који су 1931. године чинили 30,90% становништва, а 1948. године 34,71% укупног становништва Босне и Херцеговине. У истом периоду учешће католика у укупном становништву Босне и Херцеговине се смањило са 23,58% 1931. године на 22,61% 1948. године.¹³

Огромно страдање и планско уништавање у току Другог свјетског рата, иако највећи, није био и једини разлог енормног демографског пада српског народа у Босни и Херцеговини у периоду 1941-1948. године. Наиме, одмах након завршетка рата, комунистичке власти предузеле су нову планску колонизацију становништва из пасивних крајева, али овога пута искључиво у Војводину. Колонизација Војводине 1945-1948. године провођена је такође у оквиру аграрне реформе, а материјалну основу су јој давала напуштена имања њемачких фолксдојчера, који су у саставу разних нацистичких јединица починили ужасне злочине на тлу Југославије (посебно се по злочинима истакла њихова 7. СС „Принц Еуген” дивизија) и повукли се из Војводине заједно са њемачком војском. У оквиру ове колонизације иселило се у Војводину 13.096 породица из Босне и Херцеговине са 78.576 чланова (Гаџеша 1990: 402–403). Пошто су законска акта о колонизацији фаворизовала старије борце НОР-а, првенствено оне из 1941. године, а све до 1943. године огромну масу партизанских одреда чинили су Срби, тако је национални састав колонизованог становништва из Босне и Херцеговине у Војводину 1945-1948. године био: 98% Срби, 2% сви остали (Гаџеша 1990: 403). Неприлагођеност новим условима живота и клими, а понегдје и насилно спровођење колонизације, допринијели су томе да се у Босну и Херцеговину врате 1404 колонизоване породице.

Коначно, послје Другог свјетског рата одвијали су се процеси који су пресудно допринијели коначном демографском колапсу српског народа у Босни и Херцеговини, а два су основна разлога. Први је повећана

¹³ Статистички подаци преузети су из: PEJANOVIĆ 1955.

међурејубличка миграција у којој се, према стању из 1981. године из Босне и Херцеговине иселило, највише у Србију (71,1%), чак 266.637 лица српске народности, а истовремено уселило 48.304. То значи да је губитак српског становништва у Босни и Херцеговини само за дестогодишњи период 1971-1981. године био читавих 218.333 особе. Овај тренд био је константан од краја Другог свјетског рата, а настављен је и након 1981. године. Поређења ради, у истом том периоду (1971-1981) из Босне и Херцеговине се иселило 29.081 муслимана, а уселило 26.895 (МАРИЈАНАЦ 2000: 142). Није занемарљиво ни то да је природни прираштај Срба константно опадао у овом периоду па је тако 1961. године износио 19,6 на хиљаду становника, а 1981. године само 7,7. Поређења ради, природни прираштај муслимана у Босни и Херцеговини 1961. године износио је чак 29,5 на хиљаду становника, а 1981. године 14,8. То значи више него дупло већи у односу на Србе. Чак је и природни прираштај Хрвата у Босни и Херцеговини био већи у читавом овом периоду, а 1981. године износио је 8,9 на хиљаду становника (МАРИЈАНАЦ 2000: 134).

Два свјетска рата, двије колонизације, катастрофално негативан миграциони салдо и изузетно мала стопа прираштаја, након Другог свјетског рата, коначно су довели до тога да према резултатима пописа 1971. године Срби православни по први пут више не буду већинско становништво у Босни и Херцеговини, већ муслимани и то у проценту од 39,6%. Сви наведени негативни процеси настављени су и у наредних двадесет година, па је према попису из 1991. године Срба у Босни и Херцеговини било чак за скоро 25.000 мање него 1971. године. Те 1991. године у Босни и Херцеговини је било 1,369.000 Срба (31,3%), 1.905.829 Муслимана (43,7%) и 755.895 Хрвата (17,3%). То значи да су Срби у Босни и Херцеговини имали 1991. године 36.799 становника мање у односу на 1961. годину, док су Муслимани 1991. године у Босни и Херцеговини имали чак 1,063.581 становника више него 1961. године. Чак су и Хрвати у Босни и Херцеговини имали 1991. године 44.230 становника више него 1961. године (МАСТИЛОВИЋ 2006: 375). Дакле, једино је Срба 1991. године било мање у Босни и Херцеговини него 1961. године. Нови демографски пад српског народа у Босни и Херцеговини, започео је ратом 1992. године, а што је посебно забрињавајуће, тај негативан процес перманентног смањивања бројног стања српског народа у Босни и Херцеговини и даље се наставља.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1990: Бранко Бошковић. Насељеници на Косову и Метохији (1918-1941) и њихов прогон (1941-1944), с посебним освртом на босанскохерцеговачке насељенике, *Zbornik radova Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 419–437.
- ГАЋЕША 1990: Никола Л. Гаћеша. Колонизација Срба и Црногораца у Краљевини Југославији и ФНРЈ (1918-1948). Историографски домети. Зборник радова *Сеобе српског народа од XIV до XX века*. Зборник радова посвећен тристогодишњици велике сеобе Срба. (Уред.) Драгутин Ранковић. Београд. Завод за уџбенике и наставна средства, 110–125.
- ЕКМЕЧИЋ 2007: Милорад Екмечић. *Дуло крешање између клања и орања – Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*. Београд: Eurogunti.
- ЕКМЕЧИЋ и др. 1996: Екмечић Милорад, Микић Ђорђе, Живојиновић Драгољуб, Поповић
- Б. Никола. *Политички процеси Србима у БиХ 1914-1917*. Лакташи: Графомарк.
- ЗАПИСИ 1994: *Записи Пере Ђукановића – Устџанак на Дрини*. (Прир.) др Здравко Антонић. Београд: Српска академија наука и умјетности – Балканолошки институт.
- МАРИЈАНАЦ 2000: Здравко Д. Маријанац. *Развиџак сџановнишџва Босне и Херџеџовине 1850-1991. џодине*. Бањалука.
- МАСТИЛОВИЋ–МАСТИЛОВИЋ 2011: *Злочини Независне Државе Хрватске и немачкој окуџаџора у Херџеџовини 1941-1945. џодине*. Зборник докумената. Приредили: мр Драга Мاستиловић и Гордана Мاستиловић. Београд–Гаџко: Филип Вишњић – Српско културно и просвјетно друштво Просвјета.
- ПИЉЕВИЋ 1998: Ђорђе Пиљевић. Допринос Пера Слиџепчевића у организовању добровољаца у Првом свјетскома рату. *Гласник Одџељења грушџвених наука ЦАНУ*, бр. 12. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 49–82.
- СКОКО 2006: Саво Скоко. *Чиџуља жрџава устџашко-наџистџичкој џеноџида у џаџџачком крају 1941-1944*. Београд.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ 1929: Перо Слиџепчевић. *Босна и Херџеговина у светском рату. Наџор Босне и Херџеџовине за ослобођење и уџедињење*. Бања Лука

- Београд: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске
– Балканолошки институт Београд, 219–278.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ 2013: Перо Слијепчевић. *Историјске и политичке теме. Сабрана дјела*, књ. 6. (Прир.) Алекса Буха. Бања Лука – Београд: Академија наука и умјетности Републике Српске – Свет књиге.
- ГОРОВИЋ 1989: Владимир Ђоровић. *Црна књиџа, џаиње Срба Босне и Херцеговине* за вријеме свјетског рата 1914-1918. Бања Лука – Стари Бановци, Београд: Бернар.

- ANTONIĆ 1983: Zdravko Antonić. *Ustanak u Istočnoj i Centralnoj Bosni 1941. godine*. Tuzla: Univerzal.
- BANDŽOVIĆ 1990: Safet Bandžović. O migracionim kretanjima u Bosni i Hercegovini 1941. godine. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 237–258.
- BULAJIĆ 1988: Milan Bulajić. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*. Knj. 1. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad”.
- BULATOVIĆ 1990: Radomir Bulatović. Ekonomska osnova migracija u Bosni i Hercegovini 1941. godine. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 259–281.
- ЕКМЕЋИЋ 2001: Koreni revolucije 1941. godine. *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1-2, Beograd: Savez društva istoričara Jugoslavije.
- ИШЕК 1981: Tomislav Išek. *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*. Sarajevo: Svjetlost.
- JUZBAŠIĆ 1999: Dževad Juzbašić. *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- KRALJAČIĆ 2000: Kraljačić Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*. Banja Luka – Srpsko Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti republike Srpske – Beograd: Istorijski institut Akademije nauka i umetnosti – Banja Luka: Istorijski institut.
- MASTILOVIĆ 2006: Draga Mastilović. Promjene u etničkoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine u XX vijeku – uzroci i posljedice. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Balkan i panonija kroz istoriju*,

- održanog u Novom sadu 9–10. juna 2005. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 363–378.
- МИКИЋ 2011: Ђорђе Микић. *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914-1918*. Banjaluka: Nezavisni univerzitet.
- PEJANOVIĆ 1955: Ђорђе Пејановић. *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*. Beograd: Naučna knjiga.
- ЕКМЕЧИЋ 1987: Милорад Екмечић. *Žalosna baština iz godine 1914. (Političke namjene sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svet-skog rata)*. U: Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916*, održanog 25-27 septembra u Banjaluci. Banjaluka: Univerzitet „Ђуро Пучар Стари”, Institut za istoriju, 35–47.
- НАМОВИЋ 1990: Милош Намовић. *O demografskim promjenama i problemima Sarajeva 1941-1945. godine kao posljedici izbjeglištva*. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 259–280.
- NOVAK 1986: Viktor Novak. *Magnum Crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Beograd. Zagreb Beograd: RO „Nova knjiga”.
- VELEIZDAJNIČKI PROCES 1987: *Veleizdajnički proces u Banjaluci*. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916*, održanog 25-27 septembra 1987. u Banjaluci. (Ured.) Galib Šljivo. Banjaluka: Univerzitet „Ђуро Пучар Стари”, Institut za istoriju.
- ŠEHIĆ 1990: Nusret Šehić. *Politika iseljavanja i useljavanja na području Bosne i Hercegovine 1918-1921. godine*. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 195–223.

Draga Mastilović

The Continuity of Eradication of Serbs in
Bosnia and Herzegovina in the Twentieth Century

Summary

Not even the centuries of the Turkish occupation, the processes of Islamisation and conversion into Greek Catholicism, upheavals, wars, migrations and terror of all kinds succeeded in destroying Serbs as the majority nation in Bosnia and Herzegovina, for the Orthodox Serbs still made more than 43% of inhabitants in these regions prior to World War I. Still, in the twentieth century, two world wars and, more particularly, a planned genocide of the Serbian people, which was conducted during them, and, then, two planned colonisations, intensified migrations, and, lastly, the negative population growth rate, had, as its consequence, the fact that in 1991 the Orthodox Serbs constituted just a bit more than 31% of the inhabitants of Bosnia and Herzegovina, not taking into account those who declared themselves Yugoslavs. These data indubitably state that the Serbian people in Bosnia and Herzegovina was a target of the planned destruction during the twentieth century.

Keywords: Serbs in Bosnia and Herzegovina, twentieth century, planned eradication.